

«Тасдиқ менамоям»

Директори Институти ботаника,
физиология ва генетикаи растани
Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон, номзади илмҳои биологӣ,
Бобозода Б.Б.

«07» нонӯбр соли 2023

ТАҚРИЗИ

муассисаи пешбар ба рисолаи номзадии Розикова Фотима Сафармадовна дар мавзуи «Таҳқики ирсияти аломатҳои арзишноку хоҷагидории дурагаҳои дохилинамудии намунаҳои аз ҷиҳати ҷуғрофӣ дури пахтаи миёнанаҳ», барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои кишоварзӣ, аз рӯи ихтисоси 06.01.05 - Селексия ва тухмипарварии растаниҳои кишоварзӣ.

Муҳиммияти мавзуи диссертатсионӣ. Чи тавре, ки маълум аст соҳаи пахтапарварӣ яке аз соҳаҳои зарурии бахши кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, Бинобар ин Ҳукумати Тоҷикистон баҳри рушди минбаъдаи ин соҳа пайваста талош менамояд. Чунки нахи пахта ҳамчун маҳсулоти нисбатан арзишнок нисбат ба нахи сунъӣ афзалияти бештар дорад ва эҳтимол меравад, ки дар байни дигар намудҳои ашёи ҳоми нассочӣ ба муддати дароз бартарии худро нигоҳ медорад. Баъди пошҳӯрии собиқ Иттиҳоди Шуравӣ аз соли 1991 сар карда истеҳсоли пахта дар кишварамон хело ҳам кам гашта, корҳои селексионӣ ва тухмипарварии ин зироати самараноки кишвар хеле заиф гаштанд. Бинобар ин рушди ояндаи пахтапарварӣ пеш аз ҳама ба тақвият бахшидан ба корҳои генетикию селексионӣ ва ҷоннок намудани тухмипарварии аваллияи ин зироат вобастагии калон дорад. Ба даст овардани навъҳои тезпаз, ба қасалиҳо тобовар ва серхосил, инчунин доштани нишонаҳои хуби нахи пахта ҳоло дар назди селексионерон масъалаҳои ҳалталабро voguzor намудааст.

Зарур ба ёдоварист, ки яке аз захираҳои муҳим минбаъд зиёд намудани истеҳсоли пахта ва сифати тухмии он ба донистани қонуниятҳои генетикӣ доир ба ирсият ва тағиیرпазирии аломатҳои дурагаҳои дохилинамудӣ ва байнинамудӣ, ки асоси корҳои умумии селексиониро ташкил медиҳанд, ба шумор меравад. Барои ба даст овардани навъҳои ояндадори пахта бояд усулҳои генетикии дурагакунии

намунаҳои аз ҷиҳати ҷуғрофӣ дур дар корҳои селексионӣ дар оянда истифода гарданд. Бинобар ин унвонҷӯ Разоқова Ф.С. дар корҳои таҳқиқотии худаш ба ҳаматарафа омӯхтану муайян намудани таъсири дурагакунии дохилинамудиро бо истифода аз намунаҳои дури ҷуғрофӣ ҷиҳати ба даст овардани дурагаҳои ояндадори пахтаи миёнанаҳ моҳирона истифода намудааст, ки он муҳтавои асосии кори диссертатсионии он кас ба шумор мераванд.

1. Диссертатсияи илмии Разоқова Ф.С. дар ҳаҷми 134 саҳифаи чопи компьютерӣ, бо ширифти 14 Times New Roman TJ навишта шуда, аз 5 боб, шарҳи адабиёт, қисми таҷрибавӣ, ҳулоса, тавсияҳо оид ба истифодай амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёти истифодашуда (112 ватанӣ ва 9 манбаи хориҷӣ) иборат буда, 31 ҷадвал, 13 расм ва замимаҳоро дар бар мегирад. Натиҷаҳои таҳқиқот дар 17 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 7 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандай Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба табъ расидаанд.

2. Муқаддима оид ба асосноккунӣ ва омӯзиши мавзӯъ равона шудааст. Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон навъҳои пахтаи зудрасу серҳосил нисбатан кам мебошанд. Яке аз захираҳои муҳим барои минбаъд зиёд намудани ҳосили пахтаи хом ва сифати фаҳмиши қонуниятҳои генетикии ба ирсият гирифтани аломатҳои дохилинамудӣ ва байнинамудӣ ҳангоми дурагакунонӣ, ки асоси принсипҳои умумӣ ба нақшаи кори селексионерро ташкил медиҳанд, ба шумор меравад. Барои рӯёнидани навъҳои нав ҳамчунин қомилан фаҳмиши генетикаи ҳосса ва маҳсусиятҳои ба ирсият гирифтани аломатҳо ногузир аст. Ин имкон медиҳад барои ҳар як зироати мушаҳҳас метод ва нақшаҳои ҷараёни селексионии мутобиқ интиҳоб карда шавад. Вазифаи минбаъд баланд бардоштани ҳосилнокии пахтаро ба назар гирифта, ин муаммо на танҳо дар асоси тезонидан ва муносибгардонии раванди корҳои селексионӣ, ки донистани гузаронидани ирсияти алому ҳусусиятҳои нисбатан арзишноки ҳочагидориро аз ҷониби намунаҳои алоҳида дарбар мегирад, балки банаҳардошти коркардҳои назариявию амалии физиологӣ, генетикӣ танзими самарабандӣ ва беҳтаргардонии технологияи парвариши пахта, ҳал намудан мумкин аст.

3. Тавсифи умумии кор. Дар қисми шиносномаи кори унвонҷӯ Разоқова Ф.С. оварда шудааст:

Мақсади таҳқиқот. Аз таҳқиқи ба ирсияти аломатҳои арзишноки ҳочагидории дурагаҳои дохилинамудии авлоди якум (F_1) ва

дуюм (F_2), ба ҳисоб меравад, ки аз дуругакуни навъҳои серҳосили селексияи ватанӣ ва намунаҳои навъи аз нигоҳи ҷуғрофӣ дури пахтаи миёнанаҳо ба даст оварда шудаанд, иборат мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот:

- таҳқиқи маҳсусиятҳои рушду нумуи навъҳои волидайн дар инкишоф (динамика);
  - баҳодиҳии муғчабандии беҳтарини ғузачаҳо ба дурагаҳои F_0 ;
  - таҳқиқи рушду нумуи дурагаҳои дохилинамуди F_1 ва F_2 дар инкишоф (динамика), муайян намудани коэффиценти ирсият аз нигоҳи баландӣ, шумораи ғӯзашо, буғум, ташаккулдиҳии навдаҳои симподиалий;
  - муайян намудани афзалиятнокии дурагаҳои F_1 ва F_2 аз рӯи аломатҳои арзишноки хочагидорӣ;
  - таҳқиқи ирсияти аломатҳои морфологӣ ва физиологии (майдони умумии ассимильтсионни баргҳо)-и дурагаҳои F_1 ва F_2 ;
  - таҳқиқи ирсияти аломатҳои арзишноки хочагидории дурагаҳои F_1 ва F_2 ;
  - таҳқиқи ирсият ҳусусиятҳои технологии нахи пахтаи дурагаҳои F_1 ва F_2 ;
  - баҳодиҳии қобилияти комбинатсионии навъҳои волидайн аз нигоҳи аломатҳои арзишноки хочагидорӣ;
  - муайян намудани ҳосили навъҳои волидайн ва дурагаҳои онҳо дар авлоди якум (F_1) ва авлоди дуюм (F_2).

4. Боби 1. Муҳтавои маълумоти сарчашмаҳо

Ин боби рисола аз чунин зербобҳо иборат аст: 1.1. Рушду комёбихои селексияи пахтаи миёнанаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон; 1.2. Баирсиятгирии аломатҳои арзишноку хочагидорӣ аз ҷониби дурагаҳои дохилинамудӣ.

Аз рисолаи илмии Разоқова Ф.С. бармеояд, ки унвонҷу дар ин боб натиҷаҳои корҳои илмии дигар муаллифонро таҳлил намуда, аз онҳо хулосаҳои хешро, ки ба мавзӯи илмии вай даҳл ва алоқамадӣ доранд баён намудааст. Унвонҷӯ дар натиҷаи таҳлили адабиётҳои овардашуда, маълумотҳои заруриро доир ба селексияи пахтаи миёнанаҳо, навъҳои оғаридашудаи пахта дар шароити Тоҷикистон, инчунин тавсифоти дурагаҳои дохилинамудии пахтаи дар ин боби кори илмиаш шарҳ пурва заруриро пешниҳод намудааст.

5. Боби 2. Шароити иқлиму хок, маводи кишт, объект ва усулҳои таҳқиқот.

Ин боби рисолаи илмӣ аз чунин зербобҳо иборат аст: 2.1. Таснифи умумии шароитҳои табиию иқлими Тоҷикистони Марказӣ; 2.2. Тавсифи агроиклимию агрокимиёвии хоки қитъаи таҷрибавӣ; 2.3.

Объектҳои таҳқиқот ва нақшай тачрибаҳои саҳрой; 2.4. Методикаи гузаронидани тадқиқот.

Дар ин ҷо унвончу Разоқова Ф.С. маълумотҳои заруриро доир ба шароити иқлими водии Ҳисор, аз он ҷумла, ҳарорати ҳаво, миқдори боришот ва намнокии ҳаво пешкаш намудааст. Инчунин унвончӯй доир ба ҳусусиятҳои агрохимиявии таркиби хоки қитъаи тачрибавӣ, дар бораи чорабинҳои зарурии парвариши дурагаҳои пахта дар қитъаи тачрибавӣ, тавсифи навъҳои пахта, ки дар ҷараёни дурагакунӣ истифода гардидаанд, усулҳои муайян майдони ассимилятсионии баргҳои пахта пурра ва хело оммафаҳм ба қалам додааст.

6. Боби 3. Натиҷаҳои таҳқиқот

Боби 3-юми рисола чунин зербобҳоро дар бар мегирад:

3.1. Махсусияти рушду нумуи навъҳои волидайнӣ; 3.2. Fӯрабандии гузашои дурагаҳои F_0 ; 3.3. Рушду нумуи дурагаҳо ва намунаҳои волидайнӣ; 3.4. Ҳусусиятҳои ташаккулёбии симподияву моноподияҳо ва расиши гузашои навъҳои волидайнӣ ва дурагаҳои F_1 ; 3.5. Ҳосилнокии дурагаҳои F_1 , навъҳои волидайнӣ.

Дар ин боб унвончу натиҷаҳои асосии илмии хешро доир гузаронидани мушоҳидаҳои фенологию биометрикӣ дар давраҳои гуногуни нашъунамои навъҳои волидайнӣ ва дурагаҳои пахта, тавсифи навъу дургаҳои пахтаи миёнанаҳ, инчунин давомнокии давраи нашъунамои онҳоро дар шароити водии Ҳисор ба қалам додааст. Шарҳи натиҷаҳои илмии ин боби асосии рисола хело таҳлили аники унвончуро нишон дода, ба ин ё он пахлӯи таҳқиқот дар ба даст овардани натиҷаҳои илмӣ кушиши зарурии илмии унвонҷӯйро нишон медиҳад.

7. Боби 4. Ирсияти аломатҳои арзишноку ҳочагидории дурагаҳои насли дуюм (F_0) ва навъҳои волидайнии онҳо.

Дар ин боби рисолаи илмӣ унвончу Разоқова Ф.С. асосан ба чунин маълумотҳои зарурии илмӣ, аз қабили рушду нумуи дурагаҳои насли думюми пахта, ташаккулёбии аломатҳои асосии сабзиши дурагаҳо нисбат ба волидайн, майдони умумии баргҳо ва вазни хоми як ғӯза ва баромади нахи пахта маълумотҳои арзишманди илмиро пешниҳод намудааст. Дар ин ҷо унвончу маҳсусан, ба ҳосилнокии дурагаҳои насли дуюми пахта ва баромади нахи онҳо диққати зарурӣ додааст.

8. Боби 5. Ҳосилнокии навъҳои волидайнӣ ва қобилияти комбинатсионии онҳо тибқи аломатҳои арзишноку ҳочагидорӣ

Дар ин боб унвончу Разоқова Ф.С. натиҷаҳои омӯзиши қобилияти комбинатсионии навъҳои гуногуни пахтаи миёнанаҳ ва ҳосилнокии

волидайну дурагаҳоро саҳеҳ таҳлил намуда, аҳаммияти гузаронидани дурагакунии дохилинамудиро дар шароити водии Ҳисор баҳри ба даст овардани дурагаҳои ояндадори пахта маълумотҳои илмии заруро нишон додааст. Дар натиҷаи корҳои гузаронидашудаи илмии унвончу ҳашт дурагаи ояндадори пахтаи миёнанаҳро ба даст оварда, онҳоро барои корҳои ояндаи селексионӣ тавсия намудааст.

Дар баробари натиҷаҳои арзишманди илмии ба даст омада, ба андешаи мо дар рисолаи илмӣ чунин камбузиҳо ҷой доранд:

1. Дар аксари ҷадвалҳои рисолаи илмӣ, ки ҳосилнокиро нишон медиҳанд хуб мешуд, ки камтарин фарқияти моҳиятнокро (КФМ 05 ё ин ки НСР05) оварда мешуд (дар ҷадвалҳои 3.5.2; 5.2.1; 5.2.2 ва ғайраҳо), ба фоида кори илмӣ мебуд.
2. Дар рисолаи илмӣ маълумоти саҳеҳ доир ба фоизи интихоби мусбӣ аз микдори умумии фардҳои дурагаҳо оварда нашудааст, яъне шиддатнокии интихоб мусбӣ аз байни дурагаҳо нишон дода нашудааст.
3. Бобҳои асосии рисолаи илмӣ, аз қабили боби 3, 4 ва 5 ба ҳулосаҳои зарурии илмии ин бобҳо ҷамъбаст нашудаанд.
4. Дар рисолаи илмӣ инчунин зарур буд, ки доир ба гетерозиси дурагаҳои беҳтари насли якум ва зоҳиршавии он дар насли дуюм маълумоти бештар пешниҳод мешуд, ки ин ба фоидаи кори илмӣ мебуд.
5. Дар рисолаи илмӣ оиди нишондиҳандаҳои коррелятсионӣ нишонаҳои арзишманди дурагаҳо ва волидайни онҳо маълумоти зарурӣ нишон дода нашудааст.
6. Дар рӯйхати адабиётҳои таҳлилшуда, бештари муаллифони солҳои асри гузашта нишон дода шудаанд, ки шояд онҳо нисбатан кӯҳна шуда бошанд.
7. Дар рисолаи илмӣ ҳатогиҳои имловӣ ва чопӣ вомехӯранд.

Вале, ин камбузиҳои оварда шуда, ҷиддӣ набуда, ба аҳаммияти илмию амалии рисолаи ичргашта таъсири манфӣ намерасонанд.

Ҳулосаи умумӣ. Рисолаи илмии Разоқова Фотима Сафармадовна дар мавзуи “Таҳқиқи ирсияти аломатҳои арзишноку хоҷагидории дурагаҳои дохилинамудии намунаҳои аз ҷиҳати ҷуғрофӣ дури пахтаи миёнанаҳ», барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои кишоварзӣ, аз рӯйи ихтисоси 06.01.05 – Селексия ва тухмипарварии растаниҳои кишоварзӣ, кори илмии ба анҷом расида буда, аҳаммияти калони илмию амалий дорад. Рисолаи илмӣ дорои маълумотҳои арзишманди назариявӣ

ва амалӣ доир ба ирсияти нишонаҳои арзишманди пахтаи миёнанаҳ, ҳосилнокӣ ва ояндадории дурагаҳои нави пахтаро дар шароити водии Ҳисор пурра инъикос менамояд. Натиҷаҳои тадқиқот дар интишороти илмӣ инъикоси пурраи худро ёфтаанд. Автореферати диссертатсия мазмуни асосии тадқиқоти гузарондашуда ва рисиолаи илмиро ифода менамояд. Бинобар ин чунин хулоса мешавад, ки диссертатсияи пешниҳодшуда ба талаботи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгуй буда, муаллифи он Разоқова Фотима Сафармадовна сазовори дараҷаи илмии номзади илмҳои ишоварзӣ аз рӯи ихтисоси 06.01.05 — Селексия ва тухмипарварии растаниҳои ишоварзӣ мебошад.

Тақриз дар ҷаласаи Шурои илмии Институти ботаника, физиология ва генетикаи растани Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, протоколи № 8 аз 05 сентябри соли 2023 баррасӣ ва тасдиқ карда шудааст.

Муовини директор оид ба илм ва таълими Институти ботаника, физиология ва генетикаи растани Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои биологӣ

З.Б. Давлатназарова

Котиби Шурои илмии
Институти ботаника, физиология
ва генетикаи растани Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон,
ходими қалони илмӣ

У. Турсунов

Эксперт:

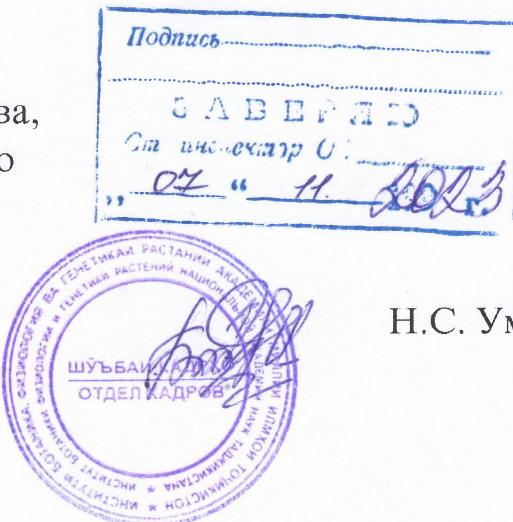
Мудири озмоишгоҳи генетика ва
селексияи растаниҳои Институти
ботаника, физиология ва
генетикаи растани Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон,
доктори илмҳои ишоварзӣ
(аз рӯи ихтисос 06.01.05. --
Селексия ва тухмипарварии
растаниҳои ишоварзӣ)

Курбоналиј Партоев

Суроға: Чумхурии Тоҷикистон, ш.
Душанбе, 734017, кӯч. Карамов, 27
Институти ботаника, физиология
ва генетикаи растанин АМИ
Тоҷикистон
Почтаи электронӣ: ibfgr.@bk.ru
Тел: +992-224-71-88
+992918649505

Имзоҳои З.Б. Давлатназарова,
Қ. Партоев ва У. Турсуновро
тасдиқ менамоям.

Мудири шуъбай кадрҳо:

Н.С. Умарова